

Bengü Çapar*

Halk Kütüphanesi Hizmetinin Yaygınlaştırılması ve Planlanması**

Ülkelerin kalkınmaları açısından bütün kütüphane türleri önemli görevleri gerçekleştirirler. Halk kütüphaneleri ise halkın kalkınmaya katkısını artıran kurumların en önemlilerinden biri olarak düşünülmelidir. Halk kütüphanelerinin tanımını, en klasikleşmiş şekli ile şöylece verebiliriz: «Halk kütüphaneleri, kadın-erkek, her yaşta, her düzeyde ve her meslekten okuyucunun, çeşitli konulardaki fikir ürünlerinden ücretsiz ve serbestçe yararlanmasını sağlayarak, bölgesinin kültürel, sosyal ve teknik kalkınmasına yardımcı olan kurumlardır.» (1)

Bu tanımın bize gösterdiği iki gerçek vardır: 1) Halk kütüphanesi verdiği hizmeti halkın bütün kesimlerine götürmek zorundadır. 2) Halk kütüphanesi verdiği hizmetle halkı eğiten, ona kültür ve bilgi veren böylece de bulunduğu bölgenin kültürel, sosyal ve teknik kalkınmasında etkili olan bir güçtür.

Halk kütüphanesinin toplum kalkınmasındaki yerini daha iyi bir biçimde anlayabilmek için 1972 yılında Unesco tarafından gözden geçirilerek yayınlanan ve halk kütüphanelerinin toplum içerisindeki yerini, görev ve işlevlerini belirleyen «Halk Kütüphanesi Bildirgesi»ne bir göz atmakta yarar vardır. Bu bildirmede halk kütüphaneleri «eğitim, kültür ve bilgi için yaşayan bir güç, aynı zamanda da insanlar ve milletler arasında barış ve anlayışın güçlendirilmesinde gerekli bir unsur» (2) olarak kabul edilmiştir. Yine 'Bildirge'ye göre, «Halk Kütüphanesi, demokrasinin, süregelen ve hayat boyu bir işlem olan evrensel eğitime ve insanlığın başarılarının bilgi ve kültürde değerlendirildiğine olan inancının uygulamalı bir göstergesidir.

Halk kütüphanesi, insan düşüncesinin ve fikirlerinin kayıtları ile yaratıcı hayalgücünün ifadesini herkesin serbestçe yararlanmasına sunan başlıca araçtır.

Halk kütüphanesi dinlendirici ve eğlendirici kitapları sağlayarak insanların ruhunu tazelemekle, öğrencilere yardımla ve güncel teknik, bilimsel ve sosyolojik bilgi sağlamakla ilgilenir» (3)

Bu sözler halk kütüphanelerinin kalkınmadaki rolünü en açık biçimde vurgulamaktadır. Yalnız halk kütüphanelerinin bu rolü gereğince gerçekleştirebilmesi için halk kütüphanesi hizmetinin ülke çapında yaygınlaştırılması gereklidir. Bu konuda da yine Unesco Halk Kütüphanesi Bildirgesi'nde şöyle denilmektedir: «Halk kütüphanesi ülke çapında hizmet vermeyi sağ-

* A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi.

** İl Halk Kütüphanesi müdürleri seminerine sunulan bildiri.

layacak çerçevede, açıkça kanun emri altında kurulmalıdır. Bütün millî kaynakların tamamıyla kullanılması ve bütün okuyucuların hizmetinde olması için kütüphaneler arasında işbirliği gereklidir.» (*) Bildirgeden anlayacağımız gibi halk kütüphanesi hizmeti ülke çapında yaygınlaştırılmalı, kanun emri altında kurulmalı ve hizmeti eşit bir biçimde yaygınlaştırmak için de halk kütüphaneleri arasında iş birliği yapılmalıdır.

Bu noktada halk kütüphanesi hizmetinin nasıl yaygınlaştırılabileceğine ayrıntılı bir biçimde bakmakta yarar vardır. Bir kere, hizmetin daha önce halk kütüphanesinin tanımını verdiğimizde değindiğimiz ve Unesco Halk Kütüphanesi Bildirgesinde de belirtildiği gibi, (**) hiçbir ayrıcalık gözetilmeden herkese götürülmesi gereklidir. Bu kimselere kütüphaneye fiziki uzaklığından dolayı ulaşamayan ve özürsüzlük, hastalık, tutukluluk veya çalışma nedeniyle gelemeyen bütün kişiler dahildir. Hizmetin herkese götürülmesi mahallere, köylere, mezralara kadar her tarafta tam teşekküllü kütüphaneler kurmak anlamına gelmez. Çünkü bu şekildeki bir hizmet politikası bina, bütçe, personel, koleksiyon açısından son derecede pahalıya mal olur. Hizmet başka bir takım yollarla bu gibi yerlere yaygınlaştırılmalıdır. Yaygınlaştırma en iyi biçimde halk kütüphaneleri sistemleri kurularak gerçekleştirilebilir. Sistem, aynı amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş parçalar anlamına gelir. Halk kütüphanesi sistemi denince ise halk kütüphanesi hizmetini ülke, bölge v.b. çapında yaymakla görevli, hizmeti yaygınlaştırma işini değişik yollarla yapan, birbirleri ile bağlantılı çeşitli hizmet uçlarından oluşan bir bütün akla gelir. Halk kütüphanesi sistemleri, kuruldukları ülkenin özelliklerine, yönetsel yapısına ve büyüklüğüne göre yerel sistemler, bölgesel sistemler, ülke çapında sistemler biçiminde oluşabilir ve bu sistemler arasında bağlar kurularak ülke çapında kütüphane ağı meydana getirilebilir.

Bir halk kütüphanesi sisteminde kaç kütüphane bulunması veya bunların nasıl örgütlenmesi gerektiğine ilişkin dünya çapında standart bir biçim yoktur. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinde 8300 ayrı halk kütüphanesi sistemi vardır. Bu sistemlere bağlı, çok sayıda şube ve kısımlar bulunmaktadır. Kanada da 20 milyon kişiye hizmet vermek üzere 739 halk kütüphanesi sistemi bulunmaktadır. Sovyetler Birliğinde ise halkın yararlanması için 350.000 kütüphane bir ağ içerisinde birleştirilmiştir. (**)

Bir halk kütüphanesi sisteminde genellikle şu organizasyon üniteleri yer alır :

«1) Genel yönetim ve denetim ünitesi : Bu ünite planlama, parasal yönetim ve halk kütüphanesi politikasının uygulanmasından sorumludur.

2) Sistem çapındaki hizmet merkezleri : Bunlar bütün sisteme hizmet verirler ve ayrı birimler olarak yönetilirler. Hem teknik hem de yönetsel sorumluluklar taşırlar. İşlevleri arasında materyallerin seçimi ve sağlanması, koleksiyonun kataloglanması, materyallerin korunması, kütüphaneler arası ödünç verme, tanıtma ve halkla ilişkiler, bilgi sağlama, hizmet uçları ile ilişkiler, onları yönetme ve yönlendirme sayılabilir.

3) Kullanıcılara doğrudan doğruya hizmet veren uçlar : Bunı gerçekleştiren birimler, halkın bilgi ihtiyacını karşılamaktan, ona yardımdan, sorumludur. Ödünç verme işlemlerini, okullara ve kuruluşlara yardımı ve kö-

leksiyonu muhafaza etmek ve güncelleştirmek için gerekli olan günlük ve sürekli işleri yaparlar.» (7)

Bunlardan birincisi sistem veya sistemlerin oluşturulması, planlanması, hizmet politikasının geliştirilmesi ile görevli olan en tepedeki yönetsel birim olarak nitelenebilir.

İkincisini merkez halk kütüphaneleri olarak düşünmek mümkündür. Bu noktada şu gerçeğe değinmekte yarar vardır. Bazı durumlarda bu iki tür ünitenin görevleri birbirlerinin işlev sınırlarını aşabilir. Örneğin, genel yönetim ve denetim ünitesinde ülke çapında hizmet vermek üzere merkezi teknik hizmetlerin gerçekleştirilmesi gibi.

Üçüncüsünü ise merkez halk kütüphanelerine bağlı şube kütüphaneleri, alt şubeler veya ödünç verme servisleri, gezici kütüphaneler, deposito istasyonları veya geçici koleksiyonlar, posta ile kütüphane hizmeti, telefonla bilgi sağlama hizmeti, bilgisayarla bilgi sağlama hizmeti uçları olarak ele alabiliriz. Asıl halk kütüphanesi hizmetini en küçük yerleşim birimine ve halkın her kesiminin ayağına götüren bu hizmet uçlarıdır.

Merkez halk kütüphanesinin kütüphane hizmetini bölgesinde yaygınlaştırma aracı olan bu hizmet uçlarının yaygınlaştırma görevini ne şekilde gerçekleştireceğini anlayabilmek için uçların görevlerini ve merkez halk kütüphanesi ile bağlantılarını incelemek yerinde olacaktır :

Şube kütüphaneleri : «Bunlar bir sistemde yer alan ve merkez kütüphanenin dışında kalan kütüphanelerdir. Çoğu zaman yetişkinler ödünç verme ve çocuk bölümleri ile bir hazır danışma dermesi ve günlük gazete ve genel dergi dermesinden oluşur. Çevredeki nüfusun kütüphane ihtiyacını daha çok ödünç verme yolu ile karşılar. Aynı zamanda danışma hizmeti de verir. Kendi özel binası vardır. Bina özel olarak donatılmıştır. Personeli ise kütüphanecilik eğitimi görmüş kütüphane yardımcılarından oluşur. Koleksiyonu sürekli dir.» (8) Şube kütüphaneleri politika, hizmetler, bütçe ve danışma hizmeti ya da bilgi sağlama açısından merkez kütüphane tarafından desteklenir, fakat kendi binası, personeli ve koleksiyonu vardır. Özellikle bilgi sağlama açısından merkez kütüphane ile sürekli ilişki içerisinde dir. Bu ilişki merkez kütüphaneden materyal ödünç alma, telefonla, teleksle, bilgisayar aracılığı ile bilgi alma yolları ile gerçekleştirilir. Şube kütüphaneleri esas şubeler ve bunlara bağlı alt şubeler biçiminde de oluşturulabilir. Şube kütüphaneleri bir ilin mahallelerine hizmet verebileceği gibi, ilçelere kütüphane hizmetini yaygınlaştırmada da önemli rol oynayacak araçlar olarak düşünülmelidir.

Alt şubeler veya ödünç verme servisleri : Bunların modası yavaş yavaş geçmektedir. Bununla birlikte ülkelerin gereksinimlerine göre yine de hizmeti yaygınlaştırmada kullanılabilir. Alt şubeler şubelere veya doğrudan doğruya merkeze bağlı olabilirler. Kitap ödünç verirler, danışma hizmetini ya vermezler veya çok sınırlı olarak verirler. Haftanın birkaç günü belirli saatlerde açıktırlar. Yerleri genellikle ufaktır ve çoğu zaman kiralanmıştır. Personeli meslekten değildir. Popüler eserlerden oluşan ufak bir koleksiyonları vardır. Koleksiyon değişkendir. Nüfusun tam teşkilatlı bir şube kütüphanesi açılmasını gerektirmeyen yoğunlukta olduğu yerlerde kurulurlar. (9) Bazı alt şubelerde kitap okumak için kısımlar da yer almaktadır.

Geçici kütüphaneler : Halk kütüphanesi hizmeti verecek başka uçlar bulunmayan yerlere çeşitli taşıt araçları ile götürülen kütüphane hizmetidir. Bu taşıt araçları hizmet götürülen topluluğun yerleşim yerine göre değişir. Hizmetin verilmesi sırasında yaygınlıkla kullanılan taşıt aracı kütüphaneye otobüsleridir. Kütüphane otobüsleri 5000 - 7000 kitabı, süreli yayınları, ufak bir danışma koleksiyonunu, diğer materyalleri aynı zamanda da birkaç oturma yerini kapsayacak büyüklükte araçlar olabilir. Bunlar hizmet götürdükleri yerlerde birkaç saat süreyle kalabilirler ve gezici alt şube kütüphanesi görevi yaparlar. Böyle büyük otobüsler daha çok kalabalık, fakat nüfusu şube kütüphanesi açmaya uygun olmayan yerlere hizmet götürmek için kullanılır. Daha küçük kütüphane otobüsleri ise 1500-4000 kitap taşır. Daha çok yerde daha kısa sürelerle durur. ⁽¹⁰⁾ Bu türden gezici kütüphanelerin personeli bir meslekten kütüphaneci ve bir de şoförden oluşmaktadır.

Gezici kütüphane hizmeti, kitap otobüsünden başka İskandinav ülkelerinde olduğu gibi deniz araçlarıyla, Rusya'da Sibirya'da olduğu gibi trenlerle ve hatta hava yolu ile veya hayvan sırtında bile verilebilir.

Bu şekildeki hizmet kentsel ve kırsal alanlarda gerçekleştirilebilir. Kent sel alanlarda daha çok şube kütüphanelerinin kurulmasına uygun olmayan, şehrin dış eteklerinde görülür. Ayrıca hastahanelere, hapishanelere, fabrikalara, okullara, çalışma yerlerine de hizmet aynı yolla götürülebilir. Kırsal kesimde ise köylere, mezralara, çiftlik gibi ufak yerleşim birimlerine hizmet gezici kütüphanelerle götürülebilir. ⁽¹¹⁾

Bu noktada teknik açıdan şu gerçeği vurgulamakta yarar vardır. Bir gezici kütüphanenin koleksiyonu çok okuyucu çekebilmek bakımından değişken ve güncel olmak zorundadır. Bunu sağlayabilmek için bağlı olduğu merkez kütüphane tarafından sık sık değiştirilir.

Depozito istasyonları veya geçici koleksiyonlar : Stratejik yerlere birkaç kutu kitap yerleştirmek ve belirli zamanlarda bu koleksiyonları değiştirmek biçiminde verilen bir hizmettir. Koleksiyonlar hastahanelere, hapishanelere, okullara, dükkânlara, istasyonlara, camilere ve hatta uygun evlere, v.b. yerleştirilebilir. Koleksiyondan ödünç alma yolu ile yararlanılır. Koleksiyonun başında bir kütüphane sorumlusu durmaz, bırakıldığı yerdeki halktan bir kişi sorumludur. Böyle bir hizmet iklim ve ulaşım şartlarının bir kütüphaneye aracının sık sık uğramasına el vermediği yerleşim yerleri için de son derece uygundur. ⁽¹²⁾

Posta ile ödünç kitap verme hizmeti : Bu şekildeki hizmette, kütüphane ile okuyucu arasında yayın faaliyeti yolu ile yakın bir ilişki kurulması gereklidir. Kütüphane koleksiyon kapsamını basılı kataloglarla okuyucuya duyurur. Okuyucu istediği materyali seçer ve kütüphaneye bildirir. Kütüphane istenen materyali okuyucuya posta yolu ile ulaştırır. Materyalden yararlanarak okuyucu, materyali kütüphaneye geri gönderir. Bu tür hizmette posta masrafları kütüphaneye aittir.

Telefonla bilgi sağlama hizmeti : Telefonu olan her okuyucunun merkez veya şube halk kütüphanesine telefon açarak ihtiyaç duyduğu her konudaki bilgiyi istemesi ve istenen bilginin telefonla kendisine iletilmesi biçimindedir. Bu hizmeti gerektiği gibi verebilmek için merkez veya şube halk kü-

tüphanelerinde birer telefonla danışma hizmeti masası veya birimi bulunmalıdır. (13)

Bilgisayarla bilgi sağlama hizmeti : Ev bilgisayarı ve televizyonu olan bilgi isteyen kişi PTT hatları yardımı ile halk kütüphanesine bağlanır, ihtiyaç duyduğu bilgiyi ister. İstenen bilgi kısa zamanda ekranda görülür. Böyle bir hizmet verebilmek için bir sistem içerisinde yer alan şube halk kütüphanelerinin çeşitli konularda uzmanlaşmış olması, kütüphanenin bilgisayarla bilgi sağlama hizmeti veriyor olması ve bilgiyi isteyen kişinin de bilgisayarının bulunması gereklidir. Bu şekildeki hizmetin pahalı olacağını belirtmekte de yarar vardır.

Halk kütüphanesi hizmetinin bir sistem yaklaşımı çerçevesinde hangi yollarla yaygınlaştırılabileceğine böylece değindikten sonra halk kütüphanesi sistemlerinin neden planlı bir biçimde oluşturulması gerektiğine, planlamanın nasıl yapılacağına ve planlama sırasında göz önünde bulundurulacak faktörlere göz atmakta yarar vardır. Bütün bunlardan önce de planlamanın taşıdığı anlama kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Planlama belirli bir amaç ve hedefe yönelik bir işin veya işler bütünüünün rasyonel temellere ve verilere dayanılarak nasıl, nerede, ne kadar zamanda, kimler tarafından, hangi araç gereç ve donanım ile ve ne kadar parasal kaynakla yapılması gerektiğini gösteren ileriye dönük bir yönetim işlemidir.

Halk kütüphanesi hizmetini sistemleştirerek yaygınlaştırmak son derecede pahalı, bunun için de akılcı kararları gerektiren bir iştir. O zaman bunu gerçekleştirmenin en iyi, doğru, akılcı, ekonomik yolu planlamadan geçer. Çünkü planlama tekrarları ve tesadüfi fakat isabetsiz kararları en aza indirgeyen, insangücü, araç gereç, para, zaman kaynaklarını ayrıntılı bir biçimde belirleyen bir tekniktir.

Bir ülkede halk kütüphanesi hizmetinin yaygınlaştırılmasının planlanması şunların belirlenmesi demektir: a) Ülke çapında kaç halk kütüphanesi sisteminin kurulacağı, b) bu sistemlerin hangi bölgeleri hizmet kapsamı içine alacağı, c) her sistemin merkezinin neresi olacağı, merkezden dışarı doğru hizmetin hangi hizmet uçları ile yaygınlaştırılacağı ve sistemin yer aldığı bölgenin özelliklerine göre kaç hizmet ucu gerekeceği, ç) hizmet uçlarının ne tür kütüphane hizmetlerini vereceği, d) hizmet uçları ve sistemin merkezi arasındaki yönetim ve hizmet bağlantısının nasıl kurulacağı, e) sistemlerde kaç tane, ne tür görevlinin hangi görevleri yapacağı, f) sistemlerde kaç tane, ne tür kütüphane materyalinin yer alacağı, g) ne kadar hangi nitelikte binaya, gezici kütüphane otobüsüne, kitap sandığına v.b. ihtiyaç olduğu, h) kaç tane, ne tür araç gerece ihtiyaç bulunduğu ve bunların hangi amaçla kullanılacağı, ı) sistemlerin mali portesi, i) sistemlerin hangi zamanda ülkenin neresinde kurulacağı ve hangi bölgelerinden nerelere doğru yaygınlaştırılacağı, j) sistemler arasındaki işbirliği ve bağlantıların sağlanma biçimi, v.b.

Buraya kadar sürekli sistemlerden söz ettik. Bu Türkiye için her ilde, merkezi il merkezinde olan, hizmet uçları köylere kadar uzanan bir sistemler bütünü düşünmemizden ileri gelmektedir. Aslında bir ülkede halk kütüphanesi hizmetini yaygınlaştıracak sistemlerin sayısı ve niteliği ülkenin

büyüklüğüne, nüfusuna ve nüfusun dağılımına bağlıdır. Tek halk kütüphanesi sistemine sahip ülkeler olabileceği gibi birden fazla sisteme sahip ülkeler de olabilir. Sistemlerin örgütleniş biçimi de farklılıklar gösterebilir.

Tekrar planlamaya dönecek olursak, planlamanın gerçekçi ve yerinde olabilmesi için bazı faktörleri göz önünde bulundurmak gereklidir. Bunları şöylece sıralayabiliriz :

1) **Ülkenin nüfusu** : Nüfusun sayısı, artış hızı, dağılımı - yoğunluğu - yerleşimi, nüfusun yaşı, eğitim durumu, mesleği, ilgilendiği konular gibi nitelikleri. Bir ülkede halk kütüphanesi hizmetinin yaygınlaştırılması ve biçimlendirilmesindeki en önemli etken nüfustur, çünkü halk kütüphanesi hizmeti temelde nüfusun eğitilmesi ile ilgili bir hizmettir. (14)

2) **Ülkenin coğrafi yapısı** : Yerleşim yerleri, dağları, ovaları, yol ve ulaşımı durumu, ürettikleri, ekonomik durumu, v.b. halk kütüphanesi hizmetinin planlanması, verilecek hizmetin biçimlendirilmesi, niteliği ve nasıl ulaştırılacağı ve yaygınlaştırılacağı açısından yakından ilgilendiren öğelerdir.

3) **Ülkenin yönetsel yapısı** : Bu da özellikle ülkede oluşturulacak halk kütüphanesi sistemlerinin sayısını, merkezlerinin nerelerde oluşturulacağını, belediyeler, v.b. ile ilişkilerini ve buna benzer niteliklerini etkiler.

4) **Ülkenin kanunları, yönetmelikleri, v.b.** : Bunları kütüphanecilikle ilgili mevzuat ve genel mevzuat olarak ikiye ayırabiliriz. İki tür mevzuata da uygun olmayan hiç bir şey gerçekleştirilemez. Sistemlerin kurulması ve böylece hizmetin yaygınlaştırılması sırasında da yeni kanun ve yönetmelikler çıkarmak veya olanları değiştirmek gerekebilir.

5) **Standartlar** : Hizmetin yaygınlaştırılmasında akılcı bir yol izlenmesi bazı standartlara uyulmasına bağlıdır. Bunlara en iyi örnek 'IFLA Halk Kütüphaneleri Standartları'dır. (15) Bu standartları her ülke kendi özel şartlarına göre değiştirebilir.

6) **İnsangücü** : Bu öge halk kütüphanesi hizmetinin temelini oluşturur. Hizmetin yönetiminde, planlanmasında ve yürütülmesinde görev alacak yeterli sayıda ve nitelikte personel bir ülkede yok ise o ülkede tam bir halk kütüphanesi hizmetinden söz edilemez. O zaman planlamanın ilk hedefi personel yetiştirilmesi ve istihdamı olmalıdır.

7) **Mali kaynaklar** : Halk kütüphanesi hizmetinin oluşturulması ve yaygınlaştırılmasının temelinde yatan en önemli şey paradır. Para yok ise halk kütüphanesi hizmetini de gereğince yaygınlaştırmak mümkün değildir.

En büyük dileğimiz Türkiye'de de halk kütüphanesi hizmetinin en kısa zamanda, bir plana bağlı olarak ve bir sistem çerçevesinde yaygınlaştırılması işleminin gerçekleştirilmesidir.

NOTLAR

1. Osman Ersoy, Halk Kütüphaneleri Üzerine Bir Araştırma (Ankara: Güven Matbaası, 1986), 1.
2. International Federation of Library Associations. Section of Public Libraries. Standards for Public Libraries (München: Verlag Dokumentation, 1979), 13.

3. Aynı eser, a.s.
4. Aynı eser, a.s.
5. Aynı eser, 14.
6. H. C. Campbell, *Developing Public Library Systems and Services* (Paris: Unesco, 1983), 23.
7. Aynı eser, 66-67.
8. Leonard Montague Harrod, *Librarian's Glossary of Terms used in Librarianship, Documentation and Book Crafts and Reference Book* (5th ed., revised and updated by Ray Prytherch, Aldershot: Gower, 1984), 103.
9. Eleanor Frances Brown, *Modern Branch Libraries and Libraries in Systems* (Metuchen: Scarecrow, 1970), 42.
10. Aynı eser, 44.
11. Eleanor Frances Brown, *Bookmobiles and Bookmobile Service* (Metuchen; Scarecrow, 1967), 103-136.
12. Eleanor Frances Brown, *Modern Branch*, 42-43.
13. William A. Katz, *Introduction to Reference Work, Vol. II, Reference Services* (New York: McGraw Hill, 1969), 141-142.
14. Bengü Çapar, «Halk Kütüphanesi Hizmetinin Nüfus Açısından Planlanması», *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXXIV, 4 (1985), 165-170.
15. International Federation of Library Associations. Section of Public Libraries. *Standards for*